

Print ISSN 1997-9967 /online ISSN 2663-550X
MPHTI06.71.07; 81.93.25.
JEL Q13 R13

Ауылдық аумақтарды тұрақты дамыту-әлеуметтік қауіпсіздікті қамтамасыз етудің маңызды факторы

Б.С. Мырзалиев¹, Н.С. Сабыр², А. Мурат³

Получена: 18 января, 2020 Обновлено: 10 февраля, 2020 Принята: 17 февраля, 2020

Түйін

Мақалада ауыл аумақтарының әлеуметтік инфрақұрылымын жетілдіру негізінде ауылдың әлеуметтік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің негізгі факторлары зерттелді. Ауылдық аумақтарды дамытудың әлеуметтік қатерінің деңгейі талданды және ауылдық аймақтарды дамытудың базалық алғышарттарының бірі болып табылатын аграрлық кешенді тұрақты дамытудың негізгі мәселелері анықталды.

Зерттеудің мақсаты ауылды тұрақты дамытудың тұжырымдамалық негіздерін әзірлеу, ауылдық аумақтардың әлеуметтік қауіпсіздігінің мәнін негіздеу және анықтамасын беру, ауылдық аумақтарды тұрақты дамытудың әлеуметтік қауіпсіздігі сипаттамасының жүйесін құрайтын аса маңызды көрсеткіштерді анықтау болып табылады.

Жүргізілген зерттеулер негізінде аумақтық жүйелердің әлеуметтік қауіпсіздігін бағалаудың әдістемелік тәсілдері жүйелендірілді, ауылдық аумақтарды дамытудың әлеуметтік-экономикалық қауіпсіздігінің ішкі қатерлеріне баға берілді. Ауылдық аумақтарды тұрақты дамытудың әлеуметтік қауіпсіздік параметрлерінің жүйесін құрайтын аса маңызды көрсеткіштер айқындалды.

Түйін сөздер: әлеуметтік қауіпсіздік, ауылдың әлеуметтік инфрақұрылымы, ауылдық аумақтар, әлеуметтік тәуекелдер, әлеуметтік қатерлер, ауылдағы дағдарыстық құбылыстар, ауыл шаруашылығы.

Аннотация

В статье исследованы основные факторы обеспечения социальной безопасности села на основе совершенствования социальной инфраструктуры сельских территорий. Проанализирован уровень социальной угрозы развития сельских территорий выявлены основные проблемы устойчивого развития аграрного комплекса, которые являются одними из базовых предпосылок развития сельских регионов.

Цель исследования – разработать концептуальные основы устойчивого развития села, обосновать сущность и дать определение социальной безопасности сельских территорий, установить наиболее важные показатели, образующие систему параметров социальной безопасности устойчивого развития сельских территорий.

На основе проведенных исследований систематизированы методические подходы к оценке социальной безопасности территориальных систем, дана оценка внутренним угрозам социально-экономической безопасности развития сельских территорий. Определены наиболее важные показатели, образующие систему параметров социальной безопасности устойчивого развития сельских территорий.

Ключевые слова: социальная безопасность, социальная инфраструктура села, сельские территории, социальные риски, социальные угрозы, кризисные явления на селе, сельское хозяйство.

Abstract

The article examines the main factors of ensuring social security of the village on the basis of improving the social infrastructure of rural areas. The level of social threat to the development of rural areas is analyzed and the main problems of sustainable development of the agricultural complex, which is one of the basic prerequisites for the development of rural regions, are identified.

The purpose of the study is to develop the conceptual framework for sustainable rural development, to justify the essence and define the social security of rural areas, to determine the most important indicators that form the system of parameters of social security of sustainable rural development.

1 Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің профессоры, экономика ғылымдарының докторы, e-mail:borash2006@mail.ru

2 Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің докторанты

3 Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің докторанты, e-mail:jolis@mail.ru

On the basis of the conducted research, methodical approaches to the assessment of social security of territorial systems are systematized, the assessment of internal threats to the socio-economic security of rural development is given. The most important indicators forming the system of parameters of social security of sustainable development of rural territories are determined.

Keywords: Social security, social infrastructure of rural areas, rural territories, social risks, social threats, crisis phenomena in rural areas, agriculture.

Кіріспе

Соңғы онжылдықта әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдарда адамның қауіпсіз өмір сүру мәселелеріне деген қызығушылық айтарлықтай өсті. Таным бағыты жеке және әлеуметтік қауіпсіздікті қамтамасыз ету, күнделікті өмірге қауіп-қатердің алдын алуға байланысты құбылыстарға және жағдайларға ауыса бастады. Қауіпсіздік қажеттілігі – адам тіршілігінің антропологиялық тұрақтылығының бірі, оны қамтамасыз ету – мемлекет функцияларының бірі. Қазіргі уақытта азаматтық қоғамның қалыптасуы мен жұмыс істеуі жағдайында мемлекет елдегі және әлемдегі әлеуметтік жағдайды тұрақтандыру, төтенше жағдайлардың алдын алу және жеке адамның өмір сүруінің қауіпсіз жағдайларын қамтамасыз ету мәселелеріне көп көңіл бөлуде.

«Әлеуметтік қауіпсіздік» ұғымының, оның ішінде халықаралық нормативтік-құқықтық актілерде кенінен қолдану оны отандық ғылымда, құқықтық, әлеуметтік және саяси тәжірибеде түсінудің әртүрлі тәсілдерін қалыптастыруға себепші болды.

«Әлеуметтік қамсыздандыру» ұғымы салыстырмалы түрде жақында ғылыми және саяси айналымға енді. Соған қарамастан, ол тез арада халықаралық және ұлттық лексикаға еніп, бірқатар халықаралық құжаттарда әзірлеуде өзінің ерекшелігін тапты.

Әлеуметтік қауіпсіздіктің классикалық анықтамасы - бұл ел мен халықтың әлеуметтік саладағы мүдделерін қорғау, қоғамдағы әлеуметтік құрылым мен қатынастарды, адамдардың өмір сүру және әлеуметтену жүйесін, ілгерілеушіліктің, қазіргі және болашақ ұрпақтың қажеттіліктеріне сәйкес өмір салтын дамыту жөніндегі шаралар жиынтығы.

Қазіргі заманғы бірқатар отандық зерттеулер «әлеуметтік қауіпсіздік» тек әлеуметтік ғана емес, сонымен қатар экономикалық, экологиялық сипаттағы және басқа да түрлі қауіп-қатерлердің

тұтас кешенінен ел халқының қауіпсіздігін белгілеу үшін қолданылатын кешенді ұғым ретінде қарастырылады. Олардың ішінде жиі айтылатын жұмыссыздық, кедейшілік, қылмыстық қол сұғушылық, қоршаған ортаның ластануы, техногендік апаттар және т.б.

Шынайы өмірде осы санаттардың барлығы бір-бірімен тығыз байланысты. Кедейшілік, қылмыс, қоршаған ортаны, жұмыс орындарын және адамдардың табыстарын қорғау, денсаулықты нығайту - осының бәрі әлеуметтік қауіпсіздік тұжырымдамасын қамтиды.

Әлеуметтік қауіпсіздік – бұл мемлекет пен қоғам жүзеге асыратын әлеуметтік жүйенің жұмыс істеуі мен дамуының оңтайлы қауіпсіздік деңгейіне (әрбір ағымдағы сәтте және болашаққа) қол жеткізу шараларының жай-күйінің сипаттамасы, қоғамдағы бар конституциялық құрылысты, әлеуметтік тұрақтылықты сақтауға мүмкіндік беретін саяси, құқықтық, экономикалық, идеологиялық, ұйымдастырушылық және әлеуметтік-психологиялық шаралар жиынтығымен қамтамасыз етіледі, олардың әлсіреуіне және бұзылуына жол бермеу қоғамның тұрақтылығын анықтайды.

Қазіргі Қазақстанда әлеуметтік қауіпсіздікке қол жеткізуге бағытталған саясатпен және мемлекет қоғаммен бірге жүргізілетін іс-әрекеттер негізінде ғана қамтамасыз етілуі мүмкін. Бұл үшін қолайлы әлеуметтік-экономикалық жағдайлар, оның ішінде экономикалық өсу, халықтың жұмыспен қамтылуын қамтамасыз ету, демографиялық дағдарыстың серу, халықтың әртүрлі әлеуметтік топтарына білім беру, денсаулық сақтау жүйелеріне, әлеуметтік қорғау институттарына, мәдени құндылықтарға қол жеткізуін қамтамасыз ету, жеке адам қауіпсіздігінің пәрменді жүйесін құру, азаматтардың мүлкін қорғау қажеттілігі туындап отыр.

Әдебиеттерге шолу

Адам қауіпсіздігі мен адам қызметінің түрлі қырлары көптеген ғылыми зерттеудің негізгі пәндерінің бірін құрайды. Мысалы, психологияда А. Маслоу [1], концепциясы аясында «қауіпсіздік» ұғымы адамның өмірлік маңызды қажеттіліктерінің бірі ретінде қарастырылады. Сонымен қатар, кәдімгі санада қауіпсіздік туралы түсінік қайталама құбылыс (рефлексия) деңгейіне қарағанда сезімдер, сезімтал бейнелер деңгейінде болады.

Әлеуметтік қауіпсіздік түсінігіне Уикипедия ашық энциклопедиясында мынадай сипаттама берілген:

1) мемлекетті және халықты әлеуметтік салада қорғау, әлеуметтік құрылымның және қатынастардың дамуы, қазіргі және болашақ ұрпақтың алға басу қажеттіліктеріне сай адамдардың өмір сүру салты және әлеуметтену жүйесі бойынша іс-шаралар жиынтығы;

2) қоғамның әлеуметтік саласы мен мемлекеттің құлдырау туғызатын немесе оның кері кетуіне ықпал жасайтын қауіп-қатерден қорғалуы. Әлеуметтік қауіпсіздік нысандарына адамдар, олардың заңды мүдделері (қажеттіліктері), бірлігі, қарым-қатынастары; адамның әлеуметтену жүйесі (білім алуы, тәрбиеленуі, әлеуметтік-мәдени тұрмысы) тіршілікті қамтасыз ету инфрақұрылымы (денсаулық сақтау, сауда, қамту және т.б.), өмір сүру салты жатады

Жалпы «қауіпсіздік» ұғымын түсінудің қайнарларын ежелгі ғалымдардың философиялық және саяси ойларынан, мысалы, стоицизм философиясынан табуға болады. Қауіпсіздік проблемаларын түсінудің нәтижелері ағартушы философтардың, сондай-ақ олардың алдындағы және ізбасарларының еңбектерінде, атап айтқанда Ш.Л. Монтескьюдің, Ж. Ж. Руссо [2,3] және басқалардың еңбектерінде келтірілген.

Әлеуметтік қауіпсіздік мәселелері бойынша көптеген дереккөздерді талдау қазіргі уақытта осы ұғымды түсіндіруде бірнеше тәсілдің қалыптасқанын айтуға мүмкіндік береді [4]. «Әлеуметтік қауіпсіздік» ұғымын анықтаудағы ықтимал тәсілдердің бірі шетелде кеңінен тарайды. Бұл әдіс үшін «әлеуметтік қауіпсіздік» ұғымын «әлеуметтік қамсыздандыру» ұғымымен байланыстыруға тән [5,6]. Бұл ретте әлеуметтік қауіпсіздікті қамтамасыз ету, азаматтардың мұқтаж

санаттарына материалдық және өзге де көмек көрсету мәселелерін шешу тұтастай алғанда ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі аспектісі болып табылады деп ұйғарылады. Осы тәсілге сәйкес әлеуметтік сипаттағы мәселелерді шешу бойынша тәжірибелік жұмыс жүзеге асырылады. Мысалы, АҚШ – та әлеуметтік қауіпсіздік мәселелерімен федералдық биліктің арнайы құрылған органы – 1935 ж. ұлы депрессиядан кейін әлеуметтік жарылыстың алдын алу үшін қабылданған әлеуметтік қауіпсіздік туралы Заңның негізінде әрекет ететін әлеуметтік қауіпсіздік басқармасы айналысады.

Бірақатар заманауи отандық зерттеушілер, атап айтқанда Ө.К. Шеденов [7], қазіргі Қазақстанда да осыған ұқсас заңды қабылдау қажет деп санайды. Бұл ретте әлеуметтік қауіпсіздік ұлттық қауіпсіздіктің құрамдас бөлігі ретінде түсінілуі және Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздік тұжырымдамасына кіруі тиіс. Алайда, Қазақстанның билік органдары өкілдерінің арасында ғана емес, сондай-ақ көптеген отандық зерттеушілердің арасында ұлттық және әлеуметтік қауіпсіздік мәселелері арасында тығыз өзара байланыстың бар екендігін нақты түсінушілік бар екендігін де атап өткен жөн. Дегенмен қалыптасқан жағдайдың айқын мысалы ретінде Қазақстанда соңғы жылдары қабылданған ұлттық қауіпсіздік мәселелері жөніндегі негіз қалаушы құқықтық актінің мазмұны болып табылатын 2012 жылғы 6 қаңтарда қабылданған «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» заңында әлеуметтік қауіпсіздік мәселелері қарастырылмаған.

Бұл тәсілді талдау оның сипатты ерекшелігі «әлеуметтік қауіпсіздік» ұғымының айқын көрінген шеңберін дұрыс анықтау болып табылатынын көрсетеді, өйткені халық пен мемлекеттің мүдделері бірге болатындықтан әртүрлі кезеңде ел тұрғындары үшін қауіп-қатерлердің түрлері үнемі өзгеріп отыратындығын ескерсек, экономикадағы және жалпы қоғамдағы өзгерістердің оң немесе теріс салдары деңгейлерін көрсетеді [8].

Осылайша, «әлеуметтік қауіпсіздік» жүйесін жан-жақты және кешенді сипаттамаға ие деп тұжырымдауға болады. Бұл сөздің тар мағынасында оны «әлеуметтік қамсыздан-

дыру» терминімен байланыстыруға да болады және мемлекеттің мұқтаж азаматтардың жекелеген санаттарына материалдық көмек көрсетудегі қызметіне сәйкес келеді [9].

Экономикасы дамушы елдерде әлеуметтік қауіпсіздік мәселері негізінен әлеуметтік қорғау және экономикалық өсуге мүмкіндік туғызу [10], ірі әлеуметтік трансферттерге жұмыс күшін ұсыну [11], әлеуметтік құрылымының азып-тозуының салдарынан кедейшілікке ұрыну [12], азық-түлік қауіпсіздігі және азық-түлік көмегін беру [13], Африка елдеріндегі әлеуметтік қорғау [14], кедейшілікті еңсерудегі ауыл шаруашылығының орны [15], әлеуметтік қорғау және кедейлікті төмендетудің кейбір жаһандық мақсаттары [16], еңбек қауіпсіздігі бағдарламасы және ауылшаруашылық өнімділігіне байланысты трансферттердің экономикаға әсері [17], әлеуметтік қорғау жүйесінде субсидиялау бағдарламаларын енгізу [18],[19] туралы ғылыми жұмыстар жүргізіліп, оларды шешу мәселелері зерттелген.

Қазіргі заманғы зерттеулерде әлеуметтік қауіпсіздік мәселелері бойынша әлеуметтік қауіпсіздікті бағалаудың кемінде төрт негізгі көрсеткіштерін бөліп көрсетеді. Белгілі бір мемлекеттің әлеуметтік қауіпсіздік жүйесін оның қабілетіне қарай бағалауды ұсынады: а) әлеуметтік дүмпу жағдайын алдын алу; б) қоғамның әлеуметтік құрылымының азып-тозуының алдын алу (жағдайды теңестіру, жәрдемақыны реттеу, қоғамның дүбәралану және кедейлену деңгейін төмендету); в) тік және көлденең әлеуметтік ұтқырлық жағдайында әлеуметтік құрылымның тұрақтылығын қамтамасыз ету; г) құндылық бағдарлары жүйесінің барабарлығын қолдау және қоғамдық мінез-құлық, оның ішінде саяси және экономикалық мәдениетін қалыптастыру.

Біздің арнайы жүргізген зерттеулердің нәтижесі Қазақстанда әлеуметтік қауіпсіздік мәселелеріне, әсіресе ауылдық жерде тұратын азаматтардың бейімділігі жоғары десек, одан кателеспейтін тұжырымдамалар жасауға болды. Мысалы, әлеуметтік қауіпсіздіктің деңгейі ауылдық аймақтарда қайта құру үдерістері әлеуметтік саланың материалдық-техникалық базасының дамымағандығын, артта қалғанын, ауылдың ерекшелігін жете ескермегенін көрсетті. Тұрмыстық жағдай,

денсаулық сақтау, білім беру, тауар айналымы, тамақтану, мәдени-тұрмыстық, спорттық және шаруашылық мақсаттағы заттармен табысы төмен тұрғындарды қамтамасыз ету алаңдаушылық туғызады. Өлім-жітім туудан кемімей келеді. Басты себептер - нашар және дұрыс тамақтанбау, жайсыз экология, жеке шаруадағы ауыр қол еңбекпен айналысу, жұмыссыздық, материалдық жетіспеушіліктер, моральдық-психологиялық жабығу кезінде ауыл халқы рухының төмендеуімен анықталатыны мәлім.

Табысы төмен ауыл балалары мен жастары өздерінің қалалық құрдастарымен тең дәрежеде білім алуға, мамандық таңдауға, мәдени құндылықтарға қол жеткізуге, әлеуметтік қорғауға өздерінің мүмкіншіліктерін толық пайдалану деңгейі төмен. Олардың көпшілігі өз отбасында да қаражаттың жетіспеуіне байланысты қажетті көмекпен қолдау таба алмайды, бұл әлеуметтік бейімсіздікке алып келеді, панасыздық, жұмыссыздық, ерте қартаюға алып келеді [20].

Соңғы жылдары ауыл шаруашылығында шешуді қажет ететін елеулі мәселе – жұмыспен қамту және мамандықпен қамтамасыз ету іс жүзінде шешілмей отыр. Бүгінде ауылдық жерлердегі жұмыссыздық деңгейі қалаларға қарағанда жоғары. Жаңа технологиялар, техникалық қайта жарақтандыру жұмыспен қамтылған қызметкерлерді пайдалануға толық мүмкіндік бермейді. Сондықтан босаған қызметкерлерді, жұмыссыздар мен ауыл жастарын жұмыспен қамтуды қамтамасыз етуге қабілетті балама жұмыс орындарын құру және ауыл халқын жұмыспен қамтудың өңірлік салалық бағдарламалары бар болса да орындалмай келетіні барлығымызға мәлім. Ауыл шаруашылығын барлық деңгейдегі білікті мамандармен қамтамасыз ету мәселесітез арада шешуді талап етеді. Бұрынғыдай емес, қазіргі ауылға экономика және талдау негіздерімен таныс сауатты шаруалар қажет. Өйткені, аграрлық жоғарғы оқу орнына оқуға кеткен жастар туған ауылына қайтып орала бермейді.

Әлемдік экономикалық дағдарыстардың «желі» ауылға бірінші болып соғады. Сондықтан, дағдарыстық жағдайларда ауыл шаруашылығы кәсіпорындары мен ұйымдарының көпшілігі кең ауқымда ғана емес, сондай-ақ қарапайым қайта жаңғыртуды

жүзеге асыра алмайды, мемлекет пен өңір ұсынатын дағдарысқа қарсы экономикалық шараларды пайдалана алмайды. Іс жүзінде барлық ауыл шаруашылығы тауар өндірушілері шаруашылық жағынан бір-бірінен бөлек, жаңа нарықтық жағдайларға және дайындаушы-субъектілерге, қайта өңдеушілер мен саудаға қарсы тұра алмайды. Бұл субъектілер өз мақсаттарын көздейді, шаруаларға тиімсіз және жиі әділетсіз жағдайлар жасай отырып, тек өз пайдасын ғана ойлайды. Жыл сайын аграрлық секторды техникалық жанарту да артта қалып отыр, бұл ауылшаруашылығы өнімдерін өндірушілердің төмен табыстылығына байланысты.

Ауылда әлеуметтік даму проблемаларының үлкен және күрделі бөлігі шаруа тұрмысын жетілдіру, ауыл тұрғындарына мәдени қызмет көрсетуді арттыру және шаруа психологиясын өзгерту болып табылады. Талдау көрсеткендей, шаруа тұрмысының және шаруа психологиясының материалдық негізі бұрынғыдан онша өзгере қойған жоқ. Экономикалық қарым-қатынастардың түпкілікті өзгеруіне қарамай шаруаға күнделікті әдеттұрып, салт-дәстүр сақталу дәрежесін ұстап отыр. Тұрмыстық қажеттіліктерді қанағаттандыру нысандары өте баяу өзгеруде.

Ауыл тұрмысының қайта құрылуындағы жаңа үрдістер тұтас және ғасырлық, ескірген әдет-ғұрыптармен, техникалық дәрменсіздікпен және қауқарсыздықпен көршілес. Қазіргі заманғы құрылыс материалдарын пайдалана отырып, ауылда техникалық және санитарлық-гигиеналық талаптарға сәйкес келмейтін, жиі қонымсыз, сол баспаналарды жиі салады. Шаруаның жаңа тұрғын үйі қазіргі заманғы және ауылда өмір сүру жағдайына барынша бейімделген болуы керек. Мәселен, ауыл тұрғындары шаруаның күнделікті ауылдың өмір салтының ерекшеліктері ескерілмеген көп қабатты үйлерден бас тартуы да осыны дәлелдейді.

Әдіснама

Жұмыста ауылдың әлеуметтік қауіпсіздігін келешекте нығайтуда экономикалық, статистикалық, анкета жүргізу, ұйымдастырушылық-құрылымдық модельдеу және салыстырмалы сараптау әдістері қолданылды. Жеке міндеттерді орындау үшін жүйелік, факторлық және логикалық сараптау әдістері,

сонымен қатар, кейбір экономикалық болжамдау әдістері пайдаланылды.

Зерттеудің ақпараттық қорына Түркістан облысының ауыл округтерінің жағдайы мен дамуының түрлі аспектілерін сипаттайтын, нақты материалдар, зерттеу сауалнамалары, статистика бойынша мемлекеттік басқару органдарының деректері кіреді.

Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізіне ауыл аймақтарының әлеуметтік-экономикалық дамуы барысында олардың индустриалдық-инновациялық дамуы жағдайында ауылдың әлеуметтік қауіпсіздігін сақтау және дамыту мәселелері бойынша отандық және шетелдік авторлардың жұмыстары мен ғылыми еңбектері, ғылыми-тәжірибелік әдістемелік материалдары, Қазақстан Республикасының заңдық және нормативтік-құқықтық актілері пайдаланылды.

Нәтижелер және талқылаулар

Ауылдық аумақтарды тұрақты дамытуды халықтың лайықты өмір сүруінің тірегі ретінде аумақтың өркендеуін, агроөнеркәсіптік өндірісті дамыту мүмкіндіктерін, әлеуметтік-экономикалық міндеттерді шешуді, қоршаған табиғи ортаны сақтауды қамтамасыз ететін дәйекті үдеріс ретінде ұсынуға болады.

Ауылдың әлеуметтік қауіпсіздігінің дамуына әсер ететін өзіндік ерекшеліктері мен факторлары бар. Ауылдық әлеуметтік қауіпсіздігінің басты факторы ауылдың әлеуметтік инфрақұрылымының даму деңгейі жатады. Ол әлеуметтік инфрақұрылым объектілерінің шоғырлануы мен дамуының ерекшеліктерін анықтайды. Әлеуметтік мекемелер анағұрлым ірі елді мекендерде шоғырланады. Ұсақ елді мекендерде кейде аса қажетті әлеуметтік инфрақұрылым объектілері де болмауы мүмкін.

Әлеуметтік инфрақұрылымдарды дамыту негізінде ауыл тұрғындарының өмір сүру сапасын арттыру идеясын жүзеге асыру үшін көптеген қаражат пен мұқият ойластыруды, ғылыми негізделушілікті талап ететіндіктен, зерттеудің өзектілігі осыған бағытталады. Ауыл аймақтардың әлеуметтік инфрақұрылымының даму деңгейі мен бұл салаланың объектілерімен қамтамасыз етілуін сипаттайтын көрсеткіштер жүйесін жасау, ауыл тұрғындарының өмір сүру сапасын құрайтын, факторлар жүйесінде

әлеуметтік инфрақұрылымның орны мен рөлін анықтау қажеттілігі бүгінгі күні Қазақстанда ауылдық елді мекендерді дамытуда шешімін күттірмейтін мәселелердің біріне айналып отыр.

Жалпы қоғамның даму үдерісін алғанда, оның ішінде ауылдық аймақтарда халықтың әл-ауқатын арттыру мәселелері, оның қала тұрғындарымен салыстыруда көп алшақтықтың бар екендігі, ауылдық аймақтарда адамға жасалған жағдайлардың төмендігі, кейінгі уақытта тұрғындардың жұмыс іздеп қалаға ағылуы аймақ экономикасының нашар дамуына алып келіп отырғандығы елге белгілі.

Халықтың өмір сүру деңгейі әрине физиологиялық, әлеуметтік және рухани қажеттіліктерден тұрады. Сондықтан бұл қажеттіліктерді қанағаттандыру аймақтың әлеуметтік инфрақұрылым нысандары мен өмір сапасының элементтерінен құралады. Әлеуметтік инфрақұрылым нысандарына бірінші кезекте тұрғын үй шаруашылығы,

денсаулық сақтау, білім беру, тұрмыстық қызмет, әлеуметтік қорғау, экологиялық қауіпсіздік, көлік, байланыс, электр, жылысумен қамтамасыз ету, мәдениет және өнер, дене шынықтыру, спорт, демалыс және тағы да басқа бірнеше нысандарды жатқызуға болады. Ал өмір сапасының элементтеріне өмірдің сапасы, еңбек және табыс деңгейі, денсаулық сақтау және қоршаған ортаны қорғау деңгейі, тұрғылықты мекен мен тұрғын үйдің сапалық деңгейі сияқты аса маңызды көрсеткіштер кіреді.

Сондықтан, қазіргі кезеңде нарықтық қатынастардың жедел дамуына, ауыл шаруашылығының бірінші кезектегі негізгі қоры - жерге деген меншік нысандарының өзгеруіне және экономиканың аграрлық секторындағы басқа да өзгерістерге байланысты ауыл аумақтарын, ең алдымен, ауыл халқының өмір сүруінің кеңістіктік тірегі ретінде қайта қарау қажет деп санаймыз (кесте 1).

Кесте 1 - Ауылдық аумақтарды дамытудың әлеуметтік қауіпсіздігінің ішкі қатерлерін жіктеу

Әлеуметтік жүйе		
Ауыл - халықтың өмір сүру тірегі (орны)	Ұйымдастыру-өндірістік құрылымы	Әлеуметтік-экологиялық және шаруашылық аумақ тепе-теңдігі
Әлеуметтік қауіпсіздіктің ішкі қатерлері		
1. Ақша табыстарының төмен деңгейі, халықтың кедейлігінің жоғары деңгейі	1. Өндірістің құлдырауы (стагнация)	1. Табиғи-ресурстық әлеуетті тиімсіз пайдалану
2. Жұмыссыздықтың төмендеуі	2. Негізгі қорлардың тозуының жоғары дәрежесіне байланысты өндірістік әлеуеттің төмендеуі	2. Табиғи әлеуеттің нашарлауы
3. Өмір сүру сапасының және төлем қабілеттілігінің төмендеуі	3. Өндірістің төмен технологиялық деңгейі	3. Табиғи-антропогендік әсердің дағдарыстық салдары
4. Ауыл тұрғындары денсаулығының салыстырмалы түрде төмен деңгейі	4. Өнімнің бәсекеге қабілеттілігінің төмендігі	4. Суармалы жерлерді пайдаланудың біркелкілік жағдайы (жоғары агротехногенді жүктеме)
6. Тамақтанудың құрылымдық теңгерімсіздігі	6. Ауыл шаруашылығы өндірісінің шикізаттық бағыттылығының басым болуы	6. Құрғақшылық деңгейінің жоғарылауы (аридизация)
7. Нарықтық институттар дамуының төмен деңгейі	7. Тұрақсыздықтың жоғары деңгейі, өндірістің ауа райы жағдайларына тәуелділігі Ресурсты жедел сарқыту технологияларын жиі пайдалану	
Ескерту – Автормен құрастырылған.		

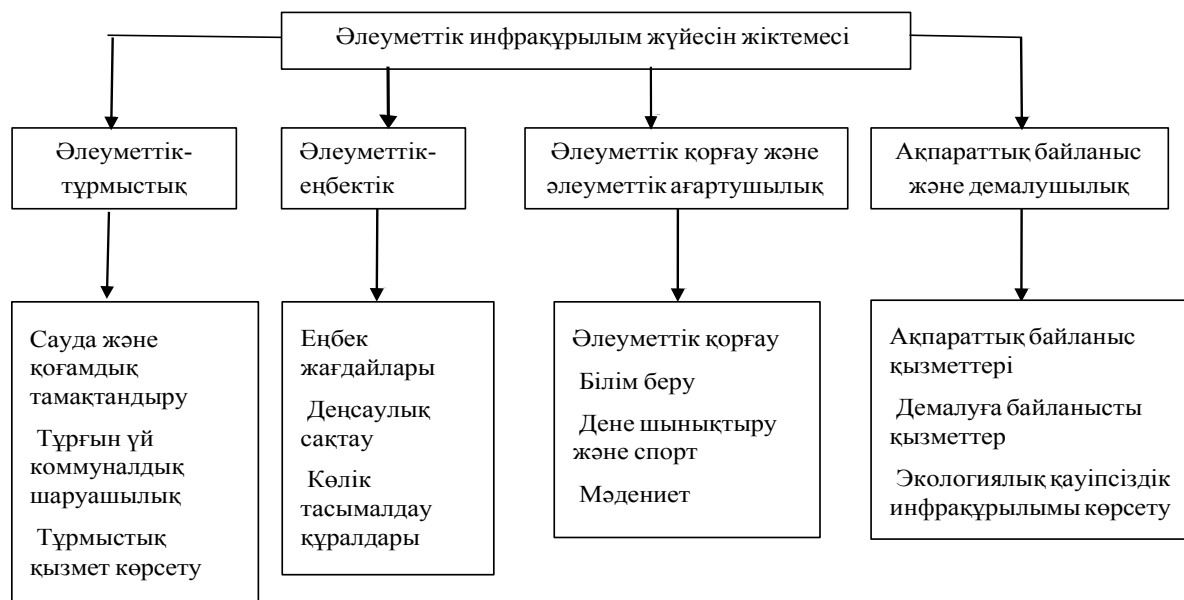
Ауылдың әлеуметтік дамуы мемлекеттік саясаттың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Қазақстанда жасалған және іске асырылған ауылдық әлеуметтік даму бойынша

мемлекеттік және аймақтық мақсаттық бағдарламалар әлеуметтік сала мен инженерлік инфрақұрылымның дамуы, ауыл аймақтарда қоғамның өмір сүру жағдайларын қалып-

тастыру, ауыл аймақтарының тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуына өтуінің құқықтық, экономикалық және ұйымдас-тырушылық жағдайларын жасау, ауылдық жерлерде еңбек нарығын кеңейту мен оның тартымдылығын қамтамасыз ету, ауылдық жерлерде тұрудың тартымдылығын арттыру үшін негіз жасау бағыттарын қарастырып келеді.

Сонымен бірге, ауыл аймақтардың дамуы мен аграрлық сектордың тиімділігін арттыру елдің азық-түліктік және ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге негіз болып, тарихи-мәдени мұраның сақталуына септігін тигізеді.

Осы негізде әлеуметтік инфрақұрылым объектілерін орналастыру барысында ауыл тұрғындарының өмірлік-қажетті игіліктері барынша қанағаттандырылу керек. Негізгі белгі қызметтерді алу уақытының тиімділігі болу керек. Ауыл тұрғындары өздерінің түрлі қызметтерге қажеттіліктерін қанағаттандыру барысында қалалықтармен салыстырып отырады. Ауылдық жерлерде қызмет сапасын таңдау мүмкіндігі, халықтың төлем қабілеттілігінің төмендігіне қарамастан ақылы болса да, инфрақұрылым объектілерінің көпшілігі ауылда болмайды. Жоғарыда аталған факторларға негізделіп, зерттеуде әлеуметтік инфрақұрылым жүйесінің жіктемесін ұсынамыз (сурет 1).

Ескерту – Автормен құрастырылған

Сурет 1 – Әлеуметтік инфрақұрылым жүйесінің жіктемесі

Ауыл тұрғындарының орналасу тығыздығы, жол желілерінің жағдайы, елді мекендердің тұрғындар саны бойынша көлемі қаламен салыстырғанда ауылдық әлеуметтік инфрақұрылым объектілерінің қызмет ету шығындары да жоғары болады.

Ауылдық әлеуметтік инфрақұрылым қалалықпен салыстырғанда объектілер ұрамы бойынша да ерекшеленеді. Ауылдық елді мекендерде күнделікті және жүйелі

сұранысқа ие қызмет көрсететін, инфрақұрылымдық салалардың төменгі сатылары орналасады(жалпы білім беретін мектептер, аралас заттар дүкендері, бала-бақшалар, тұрмыстық қызмет көрсету орындары, клубтар). Ал қалада жоғарыда аталған төменгі сатылы инфрақұрылымдармен қатар, жоғарғы оқу орындары, ірі мәдени және денсаулық сақтау орталықтары, көлік кәсіпорындары, банктер, сақтандыру, инвестициялық, нота-

риалдық мекемелер, ақпараттық және басқа да маңызды ұйымдар бар.

Сонымен бірге, ауыл шаруашылығы саласы өнеркәсіп орындарынан ерекшелігі де ауылдық әлеуметтік инфрақұрылымның қызмет етуіне әсер етеді. Ауыл шаруашылығында еңбек бірегейсіздігімен, маусымдылығымен және ауа-райы жағдайымен ерекшеленеді. Өз кезегінде бұл жағдай әлеуметтік инфрақұрылым объектілеріне тұрғындар сұранысының мезгілдік түрленуімен өзгешеленеді. Ең жоғарғы сұраныс ауыл шаруашылық жұмыстар көлемі төмендеген уақытта байқалады. Сонымен қатар, әлеуметтік инфрақұрылымның бірнеше объектілері ауыл тұрғындарының жеке қосалқы және үй шаруашылықтарын жүргізу бойынша көмек көрсету сұранысын қанағаттандырумен байланысты (қабылдау-дайындау орындары, шаруа қожалықтарына қызмет көрсету мен олардың өнімдерін өткізу бойынша арнайы шаруашылық құрылымдары).

Адам басына шаққанда ауылдың әлеуметтік инфрақұрылымымен қамтамасыз етілу деңгейінің қаламен салыстырғанда жеткіліксіздігі, өндірістік емес қорлармен және оларға қызмет көрсететін мекемелердің қамтамасыз етілу деңгейінің мардымсыздығы, материалдық-техникалық әлеуметтің сапалық құрамының төмендігі. Қалаға қарағанда ауыл тұрғындары инфрақұрылым объектілерінің қызметкерлер сапасы құрамының нашарлығына байланысты оның қызмет ету деңгейімен қанағаттанбайды. Әрине ауылда қаламен салыстырғанда инфрақұрылымдар анағұрлым ескірген, көп жағдайда апаттық ғимараттарда орналасқан, сондықтан жалпы білім беру және кәсіби даярлау мекемелерде оқушыларды дайындау деңгейі де төмен. Нәтижесінде ауылдың әлеуметтік инфрақұрылымының мұндай құрылымдары сапалы қызмет көрсете алмағандықтан, ауылда лайықты тұрмыс құру мен жоғары білікті мамандардың тұрақтануына теріс әсерін тигізеді.

Әлеуметтік инфрақұрылымның еңбек өнімділігіне, қоғамның өндірістік дамуына әсері жоғары екені белгілі. Бұл жағдай ауыл жұмысшыларының сауаттылық деңгейі мен қызметкерлердің біліктілігінің артуы, еңбек әлеуетін анағұрлым толық қолдану, қолайлы жағдайларда қызметкерлердің еңбекке

қызығушылықтарын арттыруы мүмкін. Екінші жағынан, өндірістік күштердің даму деңгейі мен ауыл шаруашылығының тиімділігі әлеуметтік инфрақұрылымның қалыптасу шарттарын анықтап, оған үздіксіз әсер ететін факторлар болып табылады.

Қазақстан ғалымдарының пікірінше, әлемдік тәжірибе негізінде отанымызда агроқалашықтар құру ауылдық аумақтарды дамытудың тиімді жолы екендігін дәлелдеп отыр. Ауыл аумақтарда әлеуметтік және өндірістік салаларды кешенді дамыту – мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігіне және ауыл тұрғындарының өмір сүру деңгейін арттыруға бағытталған агроөнеркәсіптік кешенді тұрақты дамытудың кепілі болып саналады. Осы зерттеулер бойынша ауыл тұрғындарының өмір сүруіне қолайлы жағдай жасау қала халқына жасалатын жағдайдан кем болмауы керек. Ауылдың тиімді жұмыс жасау кешенін қалыптастыру үшін халықтың тұрмыс-тіршілігімен байланысты барлық маңызды салаларды, ауыл тұрғындарының өндірістік, экономикалық, әлеуметтік, мәдени, тұрмыстық және басқа да жағдайларын қамту керек деп есептейді. Дегенмен ауылды дамытудың бұл бағыттары әлі іске аспай келеді.

Жоғарыда аталған көрсеткіштер бойынша Түркістан облысында ауылдық және қалалық жерде тұратын халықтың тұтыну шығыстарының салыстыратын болсақ, мұнда да әлеуметтік-экономикалық даму дәрежесінде әлі үлкен алшақтықтар бар екендігіне көз жеткізуге болады (кесте 2).

2-кестені талдауда Түркістан облысында ауылдық жерлерде орташа жан басына шаққанда тұтыну шығыстары қалалармен салыстырғанда 23,1 %-ға, оның ішінде азық-түлік тауарлары 22,9 %-ға, тамақ өнімдері мен алкогольсіз сусындар 23,1 %-ға, үйден тыс тамақтану көрсеткіштері 38,3 %-ға, ақылы қызметтер пайдалану көлемі 52,9 %-ға төмен екендігін көріп отырмыз.

Сонымен қатар бұл талдауда кейбір ерекше көріністерді де байқауға болады. Мысалы, ауыл тұрғындары қалалықтарға қарағанда алкогольді ішімдіктерді 40,4 %-ға, темекі бұйымдарын 53,7 %-ға, азық-түлік емес тауарларды 6,6 %-ға көп пайдалатындылығы ауылда әлеуметтік инфрақұрылымның төмен деңгейде дамығанын, адамдардың қолы бос

уақытта зиянды іс-әрекеттермен көбірек шұғылданатынын көрсетіп отыр.

Сондықтан ауыл халқының өмір сүру деңгейін анықтауда тұтыну және ақшалай,

сонымен қатар тамақ өнімдеріне жұмсаған шығыстар көлемінің қала тұрғындарымен салыстырмалы көрсеткіштері ауылдың әлеуметтік жағдайына үлкен әсері бар екендігі белгілі.

Кесте 2 – Түркістан облысында ауылдық және қалалық жерде тұратын халықтың тұтыну шығыстарының салыстырмалы көрсеткіштері, теңге

Көрсет-кіштер	Орташа жан басына шаққанда								
	Тұтыну шығыстары, барлығы	соның ішінде						Азық-түлікместауарлары	Ақылықызметтер
		Азық-түліктауарлары	одан						
			тамақөнімдеріжәнеалкогольсізусындар	үйденыстамақтану	алкогольдішімдіктер	темікібұйымдары			
Облыс бойынша	305783	158 397	150805	5030	1 242	1 317	86 812	60 574	
Қалалық жер	350 371	181 170	172 760	6 372	1 016	1 017	83 755	85 446	
Ауылдық жер	269 348	139 788	132 865	3934	1 426	1 563	89 310	40 250	

Ескерту - Облыс бойынша үй шаруашылықтарының шығыстары мен табыстарының негізгі көрсеткіштері. Статистикалық бюллетень. Түркістан облысының Статистика департаменті, Түркістан, 2019.

Сонымен қатар ауылдық жерлердің тұрғындарының айлық табысы қалалықтарға қарағанда орташа 2-3 есеге жуық екендігін ескеретін болсақ, ауылдан қалаға жұмыс іздеп ауысу көрсеткіштері жылдан-жылға жоғарылап келе жатқандығын байқаймыз. Жалпы бұл миграциялық фактор әлемдік урбанизациялық бағыттарға сәйкес келеді дегенмен, қазақ халқының «алтын бесігі» ауыл болса, оны ұлттық менталитеттен алып тастау мүмкіндігі бүгінгі күні жоқ екендігін, әлі де оның ұзақ уақыт сақталатындығына сене отырып, келешекте ауылдардың экономикалық және әлеуметтік жағдайының артуына мемлекет тарапынан көптеген қолдаулар көрсетілуі қажет.

Түркістан облысы бойынша халықтың ақшалай шығыстарының салыстырмалы көрсеткіштерін талдайтын болсақ, мұнда да ауылдық және қалалық жерде тұратын тұрғындардың өмір сүру деңгейінде біршама алшақтықтар орын алғанын байқаймыз (кесте 3).

3-кестені талдауда Түркістан облысында ауылдық және қалалық жерде тұратын халықтың ақшалай шығыстарының айырмашылықтардың едәуір деңгейде екендігін байқауға болады. Мысалы, қала тұрғындарымен салыстырғанда ауылдық жерлерде халықтың ақшалай шығыстары 23,8%-ға, оның ішінде тұтыну шығыстары 23,1%-ға, азық-түлік тауарлары 22,9%-ға, ақылы қызметтер 52,9%-ға, материалдық көмек көлемі 33,3 %-ға, несие мен борыштарды өтеу 87,7%-ға төмен екендігін көріп отырмыз.

Сонымен қатар, ауыл тұрғындарының несие мен борыштарды өтеу бойынша көрсеткіші қала халқынан 8,1 есе төмендігі, ауылдағы азаматтардың түрлі қаржы институттарынан несие алу мүмкіншілігінің де жеткіліксіз деңгейде екендігін дәлелдейді.

Осы тұжырымдаманы дәлелдеуде айта кететін мәселелердің бірі, ауыл халқының несие алуда банктер алдында кепілдікке қойылатын өндірістік, өндірістік емес және тұрғын үй нысандарының төмен бағалануы

(немесе тұрғын үйлерінің мүлдем бағаланбауы), орташа жылдық табысының төмендігі, олардың ауылдық жерлерде орналасуына байланысты нарықтық айналымға түспеуі ауыл тұрғындарына несие алуына мүмкіндік бермейді.

Ал әлеуметтік инфрақұрылым дамуының төменгі деңгейі аймақтағы демографиялық жағдайды төмендетеді: халықтың өлімі артып, туу деңгейі төмендеп, ауыл тұрғындарының, әсіресе еңбекке қабілетті жастаржаппай көш бастады. Сондықтан әлеуметтік инфрақұрылым орта жасар адамдардың мәдени-білім беру деңгейін, демалыс түрлілігін, рухани қажеттіліктерді арттыруды талап етеді.

Кесте 3 – Түркістан облысында ауылдық және қалалық жерде тұратын халықтың ақшалай шығыстарының салыстырмалы көрсеткіштері, теңге

	Орташа жан басына шаққанда							
	Ақшалай шығыстар, барлығы	соның ішінде						
		Тұтынушылары, барлығы	одан				Салықтар, төлемдер және басқа төлемдер	Несиемен борышты өтеу
азық-түлік тауарлары	азық-түлік емес тауарлар		ақылы қызметтер	туыстары мен таныстарына материалдық көмек, алименттер				
Облыс бойынша	317 893	305 783	158 397	86 812	60 574	10 564	581	965
Қалалық жер	365 743	350 371	181 170	83 755	85 446	12 933	574	1 865
Ауылдық жер	278 793	269 348	139 788	89 310	40 250	8 629	586	230
Ескерту - Облыс бойынша үй шаруашылықтарының шығыстары мен табыстарының негізгі көрсеткіштері. Статистикалық бюллетень. Түркістан облысының Статистика департаменті, Түркістан, 2019.								

Ауыл халқының қала тұрғындарымен салыстырғанда тамақ өнімдеріне жұмсалатын шығындардың төмен деңгейде болуы, әрине бірінші кезекте оның денсаулығы мен әлеуметтік жағдайына, екінші кезекте өмір сүру деңгейіне әсер ететіндігі белгілі (кесте 4).

4-кестеден көріп отырғанымыздай, халықтың тамақ өнімдеріне жұмсаған шығыстары құрамында ауыл тұрғындары қалалықтардан нан және жарма өнімдері бойынша 16,1 %-ға, сүт өнімдері – 69,2 %-ға, жұмыртқа – 17,9 %-ға, ет және ет өнімдері – 25,0 %-ға, балық және теңіз өнімдері – 21,8 %-ға, жемістер – 29,7 %-ға, көкөністер – 8,6 %-ға, сусындар – 28,5 %-ға төмен шығындар жұмсаған.

Экономикалық дәреже ретінде халыққа қызмет көрсету саласымен салыстырғанда әлеуметтік инфрақұрылымның негізгі ерекшелігі оның нақты аумақтың, елді мекеннің шаруашылық кешеніне байланысуы мен аумақтық және салалық қағидалардың табиғи үйлесімі негізінде оны басқару болып табылады. Осы аумақтық-салалық одақтағы жетекші рөлді аумақтық басқару, ал ауылдық жерлерде-жергілікті өзін-өзі басқару органдары атқарады.

Жоғарыда аталған тамақ өнімдері ауылдың өзінде өндірілгендіктен пайдалану деңгейі төмен деуге негіз жоқ, себебі пайдаланылатын арнайы есептеу әдістемелерінде ауыл және қала тұрғындарының өнімдерді тұтыну деңгейі негізінде жүргізіледі.

Кесте 4 – Түркістан облысында ауылдық және қалалық жерде тұратын халықтың тамақ өнімдеріне жұмсаған шығыстары, теңге

Атаулары	Облыс бойынша	Қалалық жер	Ауылдық жер
Орташа жан басына шаққанда			
Тамақ өнімдері және алкогольсіз сусындар, барлығы	150 805	172 760	132 865
соның ішінде			
нан өнімдері және жарма өнімдері	26 163	28 712	24 080
сүт өнімдері	11 535	18 625	5741
жұмыртқа	2 775	3079	2527
ет және ет өнімдері	49 713	57 650	43 228
балық және теңіз өнімдері	4140	4704	3679
май және тоң май	10 494	10 503	10 487
жемістер	11 561	13815	9 719
көкөністер	15198	15 948	14 586
қант, кондитер өнімдері және тәттілер	11 243	10 639	11 736
басқа санаттарға жатқызылмаған тамақ өнімдері	2370	2430	2 321
алкогольсіз сусындар	5613	6655	4761
Ескерту - Облыс бойынша үй шаруашылықтарының шығыстары мен табыстарының негізгі көрсеткіштері. Статистикалық бюллетень. Түркістан облысының Статистика департаменті, Түркістан, 2019.			

Сонымен қатар, ауылда өндірілетін азық-түлік өнімдері негізінен табиғи (натуралды) түрінде пайдалануы бір жағынан дұрыс деп есептелінсе, екінші жағынан қайта өңделіп, байытылған тамақ өнімдеріне қол жетімділігі төмен екендігі белгілі.

Ауылдық және қалалық жерде тұратын халықтың азық-түлік емес тауарлар сатып алуға жұмсаған шығыстары тамақ өнімдеріне жұмсаған шығысардай әдеуір алшақ болмаса да, қаланың халқы киім киюде, демалуда, газеттер мен кітаптар оқуда, жеке бас тазалығына арналған тауарларға ауыл халқына қарағанда шығындарды көбірек жұмсайтынын көруге болады.

Келесі кестеде Түркістан облысында азық-түлік емес тауарлар сатып алуға тұрғындардың жұмсаған шығыстары келтірілген (кесте 5).

5-кестеде ауылдық және қалалық жерде тұратын халықтың азық-түлік емес тауарлар сатып алуға жұмсаған шығыстарын талдай келе, ауыл тұрғындары қалалық тұрғындардан жиһаз, үй ішіне керекті заттар және тұрмыстық техникаға 1,5 есе, тұрғын үй-жайды ағымдағы ұстау және жөндеу үшін материалдарға – 4,6 есе, сұйытылған газ және отынның өзге де түрлеріне – 1,9 есе,

дәрі-дәрмектер және емдеу жабдықтарына – 1,3 есе, автокөлік құралдары және жеке көлік құралдары үшін жанар-жағармай материалдарына – 1,6 есе, аудио-видео жабдықтар және фотоаппаратура, акпаратты өңдеу жабдықтарына – 2,1 есе, телефондық және факсимильдік жабдықтарға – 1,3 есе, жеке күтіруге арналған электр аспаптарына – 1,5 есе шығынды көп жұмсайды.

Сонымен ауыл және қала тұрғындарының әлеуметтік инфрақұрылымды пайдаланудың экономикалық тетіктерін бағалауда мынадай қорытындыға келуге болады. Өкінішке орай, қазіргі кезеңде ауыл мен қала тұрғындарының қоғамның әлеуметтік инфрақұрылым пайдалану деңгейі арасы өте алшақ, оның экономикалық көрсеткіштері бүгінгі күннің ауылды дамыту тұжырымдамаларына сәйкес келмейді. Сондықтан қоғамның әлеуметтік инфрақұрылымын дамытуды бейнелейтін көрсеткіштермен қатар, шағын көлемдегі әлеуметтік қауымдастықтарға (өңір, қала, елді мекен, ауыл, ұжым және т.б.) қатысты көрсеткіштер жүйесі де қажет. Олардың әрқайсысының әлеуметтік қатынастары мен әлеуметтік дамуының өзіндік ерекшеліктері бар, алайда негізгі әдіснамалық қағидаларға сәйкес, тұтас әлеуметтік инфрақұрылымның

көрсеткіштер жүйесінің құрылымымен көптеген ортақ сипаттары да болады. Көрсеткіштерді жүзеге асыру тәртібі мен жүйелері, аумақтың, өңірдің, ауылдың әлеуметтік инфрақұрылымының жетілдірілген және бірін-бірі толықтыратын көрсеткіштер жүйесін құру барысында осы деңгейлердің әрі жалпы сипаты, әрі әрқайсысының ерекше белгісі анықталып, нақты күнделікті қажетті нысандарда бейнеленуі тиіс.

Ауыл тұрғындарының жыныстық құрылымын сараптаудың маңызы зор, себебі, ол ауыл халқының аймақтарда орналасуына, өндірістік күштердің дамуы мен шоғырлануына әсер етеді. Ерлер мен әйелдерді жас ерекшеліктері бойынша топтастыру тұрмыс құру мен туу деңгейіне әсер етеді. Бұл көрсеткіш бойынша теңдіктің бұзылуы көші-қон деңгейінің артуы мен қылмыстылықтың артуына алғышарт болу мүмкін.

Кесте 5 – Түркістан облысында ауылдық және қалалық жерде тұратын халықтың азық-түлік емес тауарлар сатып алуға жұмсаған шығыстары, теңге

Орташа жан басына шаққанда	Облыс бойынша		Қалалық жер		Ауылдық жер	
	барлығы	үлесі,%	барлығы	үлесі,%	барлығы	үлесі,%
Азық – түлік емес тауарлар, барлығы	86 812	100,0	83 755	100,0	89 310	100,0
соның ішінде						
киім, мата, аяқкиім	38966	44,9	45 518	54,3	33615	37,6
жиһаз, үй ішіне керекті заттар және тұрмыстық техника	17125	19,7	13657	16,3	19959	22,3
тұрғын үй-жайды ағымдағы ұстау және жөндеу үшін материалдар	3490	4,0	1 160	1,4	5 393	6,0
сұйытылған газ және отынның өзге де түрлері	8 774	10,1	5 922	7,1	11 105	12,4
дәрі-дәрмектер, емдеу жабдықтары және аппаратуралар	2083	2,4	1807	2,2	2 309	2,6
автокөлік құралдары және жеке көлік құралдары үшін жанар-жағармай материалдары	6289	7,2	4827	5,8	7 483	8,4
аудио-видео жабдықтар және фотоаппаратура, ақпаратты өндеу жабдықтары	969	1,1	603	0,7	1 267	1,4
телефондық және факсимильдік жабдықтар	756	0,9	647	0,8	845	0,9
демалуға және мәдени шараларға арналған ұзақ пайдаланатын басқа да ірі тауарлар	17	0,0	14	0,0	19	0,0
демалуға, баққа және үй хайуанаттарына арналған басқа да тауарлар мен жабдықтар	333	0,4	465	0,6	226	0,3
газеттер, кітаптар және кеңсе тауарлары	742	0,9	796	0,9	698	0,8
жекекүтуіне арналған электрспаптары	99	0,1	78	0,1	116	0,1
жеке бас тазалығына арналған тауарлар	5 313	6,1	6 492	7,8	4349	4,9
басқа санаттарға жатқызылмаған жеке күтіну заттары	1 856	2,2	1 769	2,0	1 926	2,3
Ескерту - Облыс бойынша үй шаруашылықтарының шығыстары мен табыстарының негізгі көрсеткіштері. Статистикалық бюллетень. Түркістан облысының Статистика департаменті, Түркістан, 2019.						

Әлеуметтік инфрақұрылымның тағы бір ерекшелігі бойынша оның объектілерінің қызмет етуі нақты аумақта халық пен өнеркәсіпке қызмет көрсетумен байланысты. Осы негізде әлеуметтік инфрақұрылымды зерттеу жұмыстарын оның дамуының аумақтық ерекшеліктерін ескере отырып жүргізу керек.

Әлеуметтік инфрақұрылым қызметінің «жемісі» материалдық өндіріс саласындағыдай заттық күйде емес, түрлі қызметтер түрінде көрсетілуі әлеуметтік инфрақұрылымның ерекшелігін танытады.

Қазіргі таңда әлеуметтік инфрақұрылым қызметтерінің келесі ерекшеліктері бар: жинақталу мен сақталу мүмкіндігінің болмауына негізделген өнімнің нарық конъюнктурасына жоғарғы сезімталдылығы; көптеген салалардағы қызметтер мен технологиялардың түрлілігі, сапалық түрлілігі, дербестігі.

Осылайша, ауылдық әлеуметтік инфрақұрылым басқа инфрақұрылымдар түрлерінен ерекшеленеді.

Ауылдың әлеуметтік жағдайын зерттеуге 18 жас пен 63 жас арасында сауалнамаға қатысқан Түркістан облысы Шардара ауданының 278 азаматы ішінде 3,95% – 18-23 жас, 19,42% – 24-30 жас, 22,66% – 31-40 жас, 27,69% – 41-50 жас, 18,7% – 51-63 жас арасында және 7,55%-ы 63 жастан жоғары ауыл тұрғындары өз пікірлерін білдірген. Жалпы сауалнама жүргізілген ауыл тұрғындарының 22,7% (63 адам) еркек және 77,3% (215 адам) әйел азаматтары болып табылады.

Ауылдық жерде тұрған уақыты бойынша сауалнама жүргізілген азаматтардың 9,3% (26 тұрғын) 5 жылға дейін, 10,8% (30 тұрғын) 6-10 жыл, 17,6% (49 тұрғын) 11-15 жыл, 21,6% (60 тұрғын) 16-20 жыл және 40,7%-ы (113 тұрғын) 21-30 жыл ауылдық жерде тұрақты тұрып келе жатқан адамдар.

Жалпы алғанда сауалнамаға қатысқан азаматтардың басым бөлігі (62,3%) 16-30 жылдың көлемінде ауылда тұрғандықтан, елдің әлеуметтік-экономикалық жағдайын толық және кәсіби деңгейде анықтау мүмкіндігіне ие екендігін сипаттайды.

Тағы да бір айта кететін мәселе, сауалнамаға қатысқан ауыл тұрғындарының 73,7% 18 бен 50 жас арасындағы азаматтар

(205 адам) болса, 26,3% ғана (73 адам) 51 жастан асқан адамдар екендігін ескерсек, оңтүстік өңірде әлі де ауылдың демографиялық проблемаларының теріс бағытта дамымай келе жатқандығы, келешекте ауыл шаруашылығының әлеуметтік-экономикалық даму мәселерері оң шешіледі деген үміт бар. Сонымен қатар өңірде ауыл шаруашылығының қарқынды дамуы халықты жұмыспен қамту деңгейінің көтерілуі негізінде оның әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсартатындығы занды құбылыс деп есептейміз.

Сауалнамаға қатысушылардың ауылдың әлеуметтік жағдайын жалпы бағалауда 31,0% өте жақсы және жақсы деп есептесе, олардың 16,5% нашар және өте нашар деп жауап берген. Бұл жерде респонденттердің жартысынан көбірегі (52,5%) орташа деп баға берген (кесте 6).

Дегенмен ауылдың әлеуметтік жағдайын бағалауда ауыл тұрғындары өздері тұрып жатқан жері мен елін психологиялық және патриоттық тұрғыдан алғанда теріс бағалай алмады деп есептеуге негіз бар. Қазақта өз елі мен жерін жамандау бұрыннан жалғасып келе жатқан әдет бойынша жақсы еместігін біле отырып, сұрақтың жалғасы ретінде ауылдың әлеуметтік жағдайының тұрақтылығын бағалауын сұраған болтынбыз. Бұл жерде респонденттердің жартысына жуығы (42,1%) ауылдың әлеуметтік жағдайын тұрақсыз және тұрақтылығы өте төмен деп жауап берген. Тұрақты деп жауап берген 28,7% респондент, сол сұрақтың бірінші бөлігінде «жақсы» деп жауап берген 27,7% респонденттер қатарына жатады.

Респонденттердің жас ерекшеліктеріне байланысты ауылдың әлеуметтік жағдайын бағалауда мына мәселелерге тоқталып кету керек. 18-40 жас арасындағы респонденттердің 19,1% (53 тұрғын) ауылдың әлеуметтік жағдайы тұрақты және тұрақтылығы жоғары деп есептесе, 18,0% (50 тұрғын) – тұрақсыз және тұрақтылығы өте төмен деп жауап берген. Осы жас аралығында 8,6% ғана (24 тұрғын) ауылдың әлеуметтік жағдайын қанағаттанарлық деп есептейді. Ал 40 жастан жоғары ауыл тұрғындарының жауаптары сәйкесінше келесідей болды: 19,1% (53 тұрғын); 19,4% (54 тұрғын); 15,8% (44 тұрғын).

Кесте 6 – Респонденттердің ауылдың әлеуметтік жағдайын бағалау көрсеткіштері, %

Жасы, жыл	Ауылдың әлеуметтік жағдайын жалпы бағалау					Ауылдың әлеуметтік жағдайының тұрақтылығын бағалау деңгейі				
	Өте жақсы	Жақсы	Орташа	Нашар	Өте нашар	Тұрақтылығы жоғары	Тұрақты	Қанағатты	Тұрақсыз	Тұрақтылығы өте төмен
18-23	-	2,2	1,1	0,7	-	0,4	1,8	-	1,8	-
24-30	1,4	6,1	9,4	1,8	0,7	0,4	6,1	3,6	7,6	1,4
31-40	0,4	7,9	11,2	3,2	-	1,1	7,9	5,0	7,9	0,7
41-50	0,4	6,8	16,5	2,5	1,4	0,7	7,2	9,4	9,0	1,8
51-63	0,4	2,9	11,5	2,2	1,8	1,4	4,3	4,3	6,1	2,5
63-тен жоғары	0,7	1,8	2,8	1,1	1,1	0,7	1,4	2,2	1,1	2,2
	3,3	27,7	52,5	11,5	5,0	4,7	28,7	24,5	33,5	8,6

Ескерту – Жүргізілген сауалнама нәтижелері бойынша автор құрастырған.

Былайша айтқанда, сауалнамаға жауап берушілердің пікірлері қак бөлініп отырғанын көреміз. Жалпы алғанда, бүгінгі күні ауылдың әлеуметтік жағдайы ауыл тұрғындарының жартысын қанағаттандырмайды. Жоғарыда көрсетілген сауалнама нәтижелерінің қарама-қарсы пікірлерін келесі жауаптардан іздеуге болады. Мысалы, ауылдың әлеуметтік жағдайы өте жақсы және жақсы, тұрақты және тұрақтылығы жоғары деп есептейтіндердің көпшілігі жұмыспен қамтылғандар, оның ішінде едәуір бөлігі мемлекеттің қаржысы есебінен күнелтетін азаматтар десек қателеспейміз.

Қорытынды

Ауылдық аумақтардың әлеуметтік қауіпсіздігі жағдайын экономикалық бағалау келесідей қорытынды жасауға мүмкіндік берді:

Экономикалық дамудың қазіргі заманғы кезеңінде ауыл шаруашылық өндірісінің қызмет етуінің соңғы нәтижелері, ауыл тұрғындарының өмір сүру деңгейі мен сапасы көп деңгейде тек тікелей материалды өндіріс кәсіпорындары мен ұйымдары жұмысының тиімділігіне ғана емес, сондай-ақ инфрақұрылымның даму деңгейіне де тәуелді. Қызметі еңбек ресурстарының ұдайы өндірісіне, ауыл тұрғындарының өмір сүру деңгейі мен сапасына ықпал ететін ауылдық аумақтардың әлеуметтік инфрақұрылым

объектілерінің маңызды мәні аталған салада жүріп жатқан өзгерістерді ғылыми-теориялық талдау қажеттігін анықтайды.

Экономиканың инновациялық даму жолына өту жағдайында бүтіндей, оның ішінде қала және ауыл тұрғындарының өмір сүру деңгейін теңестірудің құралы әлеуметтік-экономикалық дамудың кешенді бағдарламасын жасау арқылы әлеуметтік қауіпсіздікті қамтамасыз етеді. Осы мақсатта әлеуметтік қауіпсіздікті қамтамасыз етуде мына төмендегі нәтижелі көрсеткіштер маңызды болып есептелінеді:

- ауыл мен қала арасындағы теңсіздіктің бір нәтижесі халықтың тұрмыс деңгейінің индикаторлары көрсеткіштері;

- ауылдық және қалалық жерде тұратын халықтың тұтыну шығыстарының салыстырмалы көрсеткіштері;

- ауылдық және қалалық жерде тұратын халықтың ақшалай шығыстарының салыстырмалы көрсеткіштері;

- ауылдық және қалалық жерде тұратын халықтың тамақ өнімдеріне жұмсаған шығыстары;

- ауылдық және қалалық жерде тұратын халықтың азық-түлік емес тауарлар сатып алуға жұмсаған шығыстары;

- ауыл және қала халқының әлеуметтік инфрақұрылымдармен салыстырмалы қамтамасыз ету көрсеткіштері;

- ауылдық елді мекендердегі үй шаруашылығында ішетін судың қолжетімділігі;

- үй шаруашылығы мүшелерінің көрсетілетін коммуналдық қызмет сапасын бағалауы.

Жоғарыда аталған нәтижелі көрсеткіштер негізінде аймақта әлеуметтік қауіпсіздікті басқаруға бағдарламалық-мақсатты тәсілді қолдану тәжірибесін ескере отырып осы мақсатты бағдарламалар шеңберінде аймақтың әлеуметтік-экономикалық жағдайын тұрақтандыру мен дамытуға бағытталған және ресурстармен қамтамасыз етілген аймақ билігінің бірінші кезектегі шаралар жүйесі ретінде аймақтың әлеуметтік басымдықтарын, әлеуметтік нормативтер мен әлеуметтік аймақтық саясатты көрсетуді ұсынамыз.

Әлеуметтік инфрақұрылымды зерттеуде қарастырылған ғылыми тәсілдер әлеуметтік қауіпсіздікті қамтамасыз етуді интегралды бағалау әдістемесін жасау үшін негіз болды. Бұл кезде интегралды бағалау әдістемесі негізінде ауылдық аймақтарды әлеуметтік инфрақұрылым объектілерімен қамтамасыз етілуін анықтау тәртібін бекіту қажет. Әлеуметтік инфрақұрылым объектілерімен қамтамасыз етуді интегралды бағалау осы аумақтарда адам капиталын сақтау бойынша бірінші кезектегі шараларды жүзеге асыру мақсатында облыс аудандарының топтарын, өмір сүру деңгейі мен сапасын анықтау үшін негіз болуы тиіс.

Ауылдың әлеуметтік қауіпсіздігі адамдардың әлеуметтік қауымдастығы түріндегі аймақтық сипаты бар екендігі әлеуметтік инфрақұрылым объектілері халықтың сұранысы мен өмір сүру сапасының элементтері арасында байланысты білдіреді, себебі, әлеуметтік қызмет көрсету нарықтық инфрақұрылымның материалдық-техникалық түрлерімен іске асырылады және олардың институттарының қызмет атқаруын қамтамасыз етеді. Мұнда ауыл халқына көрсетілетін қызметтердің сапасы аса маңызды және оны бағалау үшін сәйкес қызметтер стандартын жасау қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Маслоу Абрахам Гарольд. Мотивация и личность [Текст] / Абрахам Маслоу ; [пер. с англ. Т. Гутман, Н. Мухина]. - 3-е изд. - Москва [и др.] : Питер, 2013. - 351 с.
2. Монтескье / А.А. Кротов // Новая философская энциклопедия : в 4 т. / пред. науч.-ред. совета В. С. Степин. - 2-е изд., испр. и доп. - М. : Мысль, 2010. — 2816 с.
3. Руссо Ж.-Ж. ProetContra [Идеи Жан-Жака Руссо в восприятии и оценке русских мыслителей и исследователей (1752-1917). Антология] / Составители: А. А. Златопольская и др. - СПб.: Издательство РХГА, 2005. - 798 с.
4. Родачин В. М. Безопасность как социальное явление // Право и безопасность. - 2004. - № 4 (13). - С. 28.
5. Papers of the 89th Sess. of the Intern. labour conf., June 2001]. Geneva: Intern. labour office, 2001. VI, 114 p.
6. Social security disability: Alternatives would boost: Cost-effectiveness of continuing disability: Rev.: Rep. to the chairman, Subcomm. on social security, Comm. on ways a. means, House of representatives. Washington: GAO, 1996. 112 p.
7. Шеденов Ө.Қ. Әлеуметтік-экономикалық қауіпсіздікті басқару//Оқу құралы.-Алматы, 2016.-340 б.
8. Коленникова О. А Рыночные реформы и ослабление безопасности населения // Россия: 10 лет реформ. Социально-демографическая ситуация. - М., 2002. - С. 272–281.
9. Чмыхало А. Ю. Социальная безопасность: учебное пособие. - Томск: Изд-во ТПУ, 2007. - 168 с.
10. Alderman H. & Yemtsov R. 2014. How can safety nets contribute to economic Growth? World Bank EconomicReview, 28(1): 1–20.
11. Ardington C., Case A. & Hosegood V. 2009. Laborsupply responses to large social transfers: longitudinalevidence from South Africa. American EconomicJournal: Applied Economics, 1(1): 22–48.
12. Banerjee A. & Duflo E. 2007. The economic lives of the poor. Journal of Economic Perspectives, 21(1): 141–167.
13. Barrett C.B. 2002. Food security and food assistanceprograms. In B. L. Gardner & G.C. Rausser, eds. Handbook of Agricultural Economics. Vol. 2B (2103– 2190). Amsterdam, Elsevier.
14. Berhane, G., Gilligan, D.O., Hoddinott, J., Kumar, N. & Taffesse, A.S. 2014. Can social protection work inAfrica? The impact of Ethiopia’s Productive SafetyNet Programme. Economic Development and CulturalChange, 63(1): 1–26.

15. Christiaensen L., Demery L. &Kuhl J. 2011. The(evolving) role of agriculture in poverty reduction:an empirical perspective. *Journal of Development Economics*, 96(2): 239–254.
16. Fiszbein A., Kanbur R. &Yemtsov R. 2014. Socialprotection and poverty reduction: global patterns andsome targets. *World Development*, 61: 167–177.
17. Hoddinott, J., Berhane, G., Gilligan, D.O., Kumar, N. & Taffesse, A.S. 2012. The impact of Ethiopia’sproductive safety net programme and related transfers on agricultural productivity. *Journal ofAfrican Economies*, 21(5): 761–786.
18. Jayne T.S. & Rashid S. 2013. Input subsidy programs in sub-Saharan Africa: a synthesis of recent evidence. *Agricultural Economics*, 44(6): 547–562.
19. Lunduka R., Ricker-Gilbert J. & Fisher M. 2013.What are the farm-level impacts of Malawi’s farminput subsidy program? A critical review. *AgriculturalEconomics*, 44(6): 563–579.
20. Сегизбаева Д. У. Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік-экономикалық қауіпсіздік мәселелері // Молодой ученый. - 2016. - № 5.5. - С. 55-58. - URL <https://moluch.ru/archive/109/26864/> (дата обращения: 07.01.2020).
- 8.Kolennikova O. A. (2002). Rynochnye reformy i oslablenie bezopasnosti naseleniya Rossiya: 10 let reform. *Social’no-demograficheskayasituaciya*. M., 272–281.
9. Chmyhalo A. YU. (2007). *Social’naya bezopasnost’*: Uchebnoe posobie - Tomsk: Izd-vo TPU, 168.
- 10.Alderman, H. & Yemtsov, R. (2014). How can safety nets contribute to economic Growth? *World Bank EconomicReview*, 28(1): 1–20.
11. Ardington, C., Case, A. &Hosegood, V. (2009). Laborsupply responses to large social transfers: longitudinalevidence from South Africa. *American EconomicJournal: Applied Economics*, 1(1): 22–48.
- 12.Banerjee, A. & Duflo, E. (2007). The economic lives of the poor. *Journal of Economic Perspectives*, 21(1): 141–167.
- 13.Barrett, C.B. (2002). Food security and food assistanceprograms. In B. L. Gardner & G.C. Rauser, eds. *Handbook of Agricultural Economics*. Vol. 2B (2103– 2190). Amsterdam, Elsevier.
- 14.Berhane, G., Gilligan, D.O., Hoddinott, J., Kumar, N. & Taffesse, A.S. (2014). Can social protection work inAfrica? The impact of Ethiopia’s Productive SafetyNet Programme. *Economic Development and CulturalChange*, 63(1): 1–26.
- 15.Christiaensen, L., Demery, L. &Kuhl, J. 2011. The(evolving) role of agriculture in poverty reduction:an empirical perspective. *Journal of Development Economics*, 96(2): 239–254.
- 16.Fiszbein, A., Kanbur, R. &Yemtsov, R. 2014. Socialprotection and poverty reduction: global patterns andsome targets. *World Development*, 61: 167–177.
- 17.Hoddinott, J., Berhane, G., Gilligan, D.O., Kumar, N. & Taffesse, A.S. 2012. The impact of Ethiopia’sproductive safety net programme and related transfers on agricultural productivity. *Journal ofAfrican Economies*, 21(5): 761–786.
- 18.Jayne, T.S. & Rashid, S. 2013. Input subsidy programs in sub-Saharan Africa: a synthesis of recent evidence. *Agricultural Economics*, 44(6): 547–562.
- 19.Lunduka, R., Ricker-Gilbert, J. & Fisher, M. 2013.What are the farm-level impacts of Malawi’s farminput subsidy program? A critical review. *AgriculturalEconomics*, 44(6): 563–579.
20. Segizbaeva D. U. (2016). Kazastan Respublikasyndaq aleumettik- ekonomikalyk kauipsizdik maseleleri // Molodoj uchenyj., 5, 5. , 55-58. URL <https://moluch.ru/archive/109/26864/> (data obrashcheniya: 07.01.2020).

References:

1. Maslow, Abraham Harold. (2013). *Motivation and personality [Text] / Abraham Maslow; T. Gutman, N. Mukhina*. - 3rd ed. - Moscow [et al.]: Peter, 351.
- 2.Montesquieu & A. A. Krotov. (2010). *New philosophical encyclopedia : in 4 vols. / PREV. science.- ed. of the Council V. S. Stepin*. - 2nd ed., ISPR. and additional-M.: Thought., 2816.
- 3.J.-J. Rousseau: (2005) *Pro et Contra [Ideas of Jean-Jacques Rousseau in the perception and evaluation of Russian thinkers and researchers (1752-1917). Anthology] / Compilers: A. A. Zlatopolskaya et al*. - St. Petersburg.: Rhga publishing house, 798.
4. Rodachin V. M. (2004). *Bezopasnost’ kak social’noe yavlenie/ Pravo i bezopasnost’*, 4(13), 28.
- 5.Papers of the 89th Sess. (2001). of the Intern. labour conf., June 2001. Geneva: Intern. labour office, VI, 114.
- 6.Social security disability: (1996). *Alternatives would boost: Cost-effectiveness of continuing disability: Rev.: Rep. to the chairman, Subcomm. on social security, Comm. on ways a. means, House of representatives*. Washington: GAO, 112.
- 7.Shedenov U.K. (2016). *Aleumettyk-ekonomikalyk kauipsizdikti baskaru//Oku kuraly.- Almaty*,340 .